

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА • ИДЕНТИТЕТ • УГРОЖЕНОСТ • ЗАШТИТА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГРОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

Уредници
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ
МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ГАЛЕРИЈА САНУ

БЕОГРАД 2019

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

Издавач

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Главни и одговорни уредник

ДУШАН ОТАШЕВИЋ

Уређивачки одбор

ВЛАДИМИР КОСТИЋ

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

Рецензенти

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

ДИНКО ДАВИДОВ

Секретари уредништва

МАРКА ТОМИЋ ЂУРИЋ

БОЈАНА СТЕВАНОВИЋ

Лектура

ИВАНА ИГЊАТОВИЋ

Превод са италијанског језика

ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ

Техничко уређење и графичка опрема

МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Карте

НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

ИГОР СТЕПАНЧИЋ

Тираж

600

Штампа

ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ISBN 978-86-7025-754-2

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	9
Владимир С. Костић	
СРБИ И КОСОВО	
КОСОВО И МЕТОХИЈА У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА	
У временима самосталне средњовековне државе	17
Ђорђе Бубало	
Под турском влашћу, до краја XVIII века	31
Невојша Шулетић	
Административна подела, насеља и становништво у првим вековима под Османлијама	41
Татјана Катич	
Током новијег и савременог доба	49
Љубодраг Димић	
КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА ИЗВОРИШТА СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ И НАРОДНОГ БИЋА	
Светиње и свети на Косову и Метохији у култном сећању и националној свести Срба	81
Даница Поповић	
Библиотеке косовскометохијских манастира и богослужбена традиција Српске Православне Цркве	99
Владимир Вукашиновић	
Косовски завет и национални идентитет Срба	113
Милош Ковић	
УМЕТНИЧКА БАШТИНА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	
ЕВРОПСКИ ОКВИРИ И СРПСКА САМОСВОЈНОСТ СРЕДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ	
Место у културној историји српског народа	147
Бранислав Тодић	

Припадност развојним токовима византијске уметности	165
АЛЕКСЕЈ ЛИДОВ	
МИЛОШ ЖИВКОВИЋ	
Стваралачке везе са уметношћу Западне Европе	185
ВАЛЕНТИНО ПАЧЕ	
ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ	
ИСТОРИЈА СТВАРАЊА	
Најстарије раздобље (од досељавања Срба до Стефана Немање)	211
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
У време првих Немањића (од 1168. до смрти краља Милутина)	221
МИОДРАГ МАРКОВИЋ	
Доба зрелог средњег века (1322–1455)	241
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ	
Позносредњовековни период у светлу археологије	271
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
Од пада под турску власт до Велике сеобе (1455–1690)	291
ЗОРАН РАКИЋ	
Између сеоба и борбе за одржање (1690–1839)	313
НЕНАД МАКУЉЕВИЋ	
Замах црквене уметности у последњем веку османске власти	325
ИВАНА ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ	
Новије градитељство – од модернизације и деструкције до искривљеног приказивања	341
АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ	
Модерно ликовно стваралаштво (1912–1999–2016)	351
СРЂАН МАРКОВИЋ	
ПОВЕСНИЦА СТРАДАЊА	
У доба турске власти (1455–1912)	365
ТАТЈАНА КАТИЋ	
БИЉАНА ВУЧЕТИЋ	
Након ослобођења (1912–1999)	379
СВЕЛАНА ПЕЈИЋ	
После усвајања <i>Резолуције 1244</i> (1999–2017)	393
ДЕЈАН РАДОВАНОВИЋ	
МИРЈАНА ЂЕКИЋ	
Баштина у процепу. Између европске праксе заштите и глобалне политичке злоупотребе	415
МИРЈАНА МЕНКОВИЋ	
БОРБА ЗА ОЧУВАЊЕ	
Почеци истраживања и збрињавања споменика	431
ДРАГАНА ПАВЛОВИЋ	

Успостављање система институционалне заштите споменика и резултати конзерваторско-рестаураторских радова на Косову и Метохији	443
АЛЕКСАНДРА ДАВИДОВ ТЕМЕРИНСКИ	
Укључивање српских споменика на Листу Светске културне баштине	465
ВЛАДИМИР ЦАМИЋ	
Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини	485
ЈЕЛЕНА ПАВЛИЧИЋ	
ПОГОВОР УРЕДНИКА	507
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	515
СПИСАК САРАДНИКА СА АФИЛИЈАЦИЈАМА	549
СПИСАК ТАБЛИ.	553

УВОДНА РЕЧ

Прилажући уводну реч овој публикацији, која не одговара само насловом недавно одржаној изложби у Галерији Српске академије наука и уметности (*Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентичности, значај, ујроженост*, 27. септембар – 26. новембар 2017. године) већ и с њом води живу конверзацију – додатно је разрађујући, образлажући и допуњујући – желим да изнесем неколико својих размишљања. И изложба и књига која је прати, као плодови дуго припремане активности САНУ, представљају одговор суштинској обавези наше куће, произашлој из основног смисла њеног постојања од првих корака по оснивању Друштва српске словесности 1841. године. Зато тај одговор не може имати сенку баналне дневне прагматичности, за коју се САНУ исувише често неоправдано оптужује. Појмови издвојени у поднаслову ове књиге – *историја, идентичности, ујроженост, заштитица* – у својој суштини готово да не траже даљу елаборацију ако на уму имамо контекст у којем је стварано идентитетски веома особено и зато сада веома угрожено српско уметничко и духовно наслеђе на Косову и Метохији. Мени се, међутим, намеће – неизречена, а ипак јасно чујна – још једна кључна одредница важна за разумевање изложбе и публикације. Ту одредницу ће много позванији препознати као „високу естетску вредност“, „самосвојност“ и томе слично, а ја ћу је, у немоћи да је обухватим у бити, одредити као лепоту „изнад свих зала“. Можда тај појам и није сасвим одговарајући, али је свакако најближи ономе што сам осетио када сам као дванаестогодишњак први пут обилазио манастире Косова и Метохије, а што се касније, када сам им се враћао, само потврђивало. У опису тог доживљаја на памет ми често падају редови нашег академика Михаила Лалића из

Зајочника. Друје свеске мемоара и дневника Пеја Грујовића, које овде позајмљујем:

Пред ноћ смо стигли у долину и наступали кроз завјетрину шуме испуњене жуборењем ријеке која се наслућивала подаље од пута. Ту нам је најзад отоплило и надали смо се храни. Они испред мене, излазећи на чистину, скидаху капе и почеше да се крсте. Мислио сам да ја нећу – нема тако великог попа који би ме на то натјерао. Али кад угледах манастирску цркву Дечана како стоји на ливади – лијепа као привиђење а трајнија но тврђаве – стадох па и сам скидох капу и дође ми да је бацим увис као што су други око мене већ чинили. Знао сам понешто, из пјесмарица више него из историје, о том манастиру; виђао сам га и на слици, али да он ту нов стоји шест вјекова, надтрајавајући и Србе и Турке и Албанце с бијелим капама и њихове честе кавге, дуге мржње и кратка мирења – то је изгледало невјероватно. Чинило ми се, па и сад ми се тако причињава, да је у том здању уграђено нешто натприродно – некакав чудесни спој оплемењене материје и у материји ухваћене душе. Без неке такве загонетне равнотеже удаљених и супротних елемената са два пола космоса, без њиховог загрљаја, не би се могло догодити да нешто тако дуго потраје у земљи гдје све кратко траје и брзо нестаје.

На те редове надовезују се речи након службе у самој цркви:

Смрачило се бјеше кад смо изашли, али се љепота цркве на неки начин пробијала и кроз таму. Чинило ми се да се види и пред затвореним очима, као што се и сад види у тамној даљини успомене, јер њене линије зраче самим постојањем као упорно пробијање сјећања на нешто што се прије знало. Отада сам често мислио на ту чудесну грађевину за коју непознати записивач каже да „сваку мисао превазилази добротом“. Волио бих још једанпут да је видим, да провјерим је

ли јој заиста душа у љепоти, као што ја мислим, а љепота у обећању и у нади коју даје сваком ко је види, без обзира на вјеру којој припада.

Писац ту жељу, коју и сам осећам, а која ми се, страхујем, услед година и околности неће испунити, негде ограничава на Високе Дечане. Није, међутим, реч само о том непоновљивом храму – у питању је много више од тога. Суочен, као и читав мој народ, са угрожавањем и уништавањем српске културне и уметничке баштине, с кривотворењем њеног идентитета, уз не мање болну равнодушност моћних (и немоћних), тешим се каткад Планудовом парафразом Овидија да се „све

мења, а не ишчезава ништа“. Ипак, свестан сам тога да ова мисао, ма како узвишена, може у крајњем бити само утеха. Идеја поменуте изложбе и ове књиге јесте да морамо учинити све да заиста не дозволимо ишчезавање онога што нас одређује у самом нашем бићу. Једино тако ћемо сутра, прекосутра и затворених очију моћи да се – попут песника и такође нашег академика Васка Попе пред фреском у Каленићу – с времена на време упитамо, иако знамо и одговор и објашњење:

Откуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле брата...

Владимир С. Косић

СРБИ И КОСОВО

ТОКОМ НОВИЈЕГ И САВРЕМЕНОГ ДОБА

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ

Последњи рат XVIII века који је Османско царство водило са Аустријом и Русијом био је значајна историјска прекретница за све балканске народе. Незадовољство стањем у држави, неуспех реформи, непоштовање закона, општа анархија из темеља су потресали целокупан правни и друштвено-економски поредак. Западање Османског царства у дубоку и дугорочну државну, финансијску и друштвену кризу поставило је пред народе који су насељавали балкански део империје питање о томе да ли се могу ослободити вишевековне туђинске власти и, уколико могу, на који ће начин то учинити.¹

На тако важној историјској прекретници српски народ изабрао је да устанцима дође до ослобођења и државе. У тој неугаслој жудњи за слободом важну улогу имао је *косовски мит*, у чијим је оквирима негован национални и верски идентитет Срба. На супрот српском народу, Албанци су се определили за улогу „последње одбране“ Османског царства. На то је утицала друштвена стварност коју су одређивали привођење крају процеса исламизације највећег дела становништва и окончање уласка најутицајнијих албанских породица у феудални систем турске управе. Процес исламизације и турцизације албанског беговата неминовно је довео до њихове додатне економске, друштвене и класне идентификације са османским политичким и државним интересима. У политичкој идеологији царства вера је чинила основну саставницу и одређивала је друштвени положај становништва. Тиме је још у већој мери поремећен и погоршан међусобни однос Срба

и Албанаца на Косову и Метохији, који је и до тада био одређен неравноправним положајем што су га ти народи имали у државном систему царства.²

Први српски устанак, којим је започела Српска револуција (1804–1835), одредио је судбину српског народа у потоњим деценијама. Националноослободилачки покрет Срба довео је до истеривања Турака из Београдског пашалука, укидања институција турског политичког и аграрног система, успостављања устаничке управе. Устаници су Косову и Метохији придавали посебан политички значај. У њиховој епској свести, одређеној *косовским завештом*, ослобођење Србије од турске власти имало је потпун смисао једино уз ослобађање Косова.³ Из тих разлога, почев од 1806. године, намераван је упад устаничке војске на тај простор, али дате околности нису допустиле да се устаничка акција прошири даље од рубних делова некадашње немањихке Србије (касније назване Стара Србија).⁴

Први српски устанак одредио је и однос Срба према Османском царству за читав наредни век.⁵ Истовремено, пресудно је утицао на то да исламизирани албански беговат, до тада најчешће отпадник од турске власти и у сукобу с Портом, коначно постане инструмент турске политике на Балкану. Из

² ИСН V/1, 15–16 (В. Стојанчевић).

³ Љушић, *Косовска традиција*, 24–47.

⁴ Из обимне литературе о Првом српском устанку наводимо: Новаковић (Ст.), *Турско царство*; исти, *Васкрс државе Српске*; Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак*; ИСН V/1, 25–96; Ђорђевић (М.), *Ослободилачки рат*; Стојанчевић, *Србија у време првог устанка*; Љушић, *Тумачење Српске револуције*; исти, *Србија 19. века*, 9–23.

⁵ Батаковић, *Од српске револуције*, 172–208.

¹ О томе в. више у: ИСН V/1, 7–24 (В. Стојанчевић); Тричкових, *Устаници, сеобе и страдања*, 144–169; Екмечић, *Сиварање Јулијана* I, 70–74, 80–97.

Сл. 26. А. Лазовић, архимандрит Дечана Хаџи Данило, минијатура у Акагисту светом Стефану Дечанском, 1813. (НБС, Дечани 151)

тих разлога су албанске паше, попут Ибрахим-паше Бушатлије, Нуман-паше из Пећи, Малић-паше из Приштине, Махмут-паше из Призрена, учествовале у војним походима на устаничку Србију 1806, 1810, 1811. и 1813. године. Сви су ти походи вођени у духу исламског светог рата (џихада), у чије су верско-идеолошке циљеве били уграђени економски и друштвено-сталешки интереси беговата. Султанови фермани и фетве улема давали су верски подстицај и јасну политичку директиву за потпуно војно, духовно и материјално сатирање хришћана. Страх од обнове српске државе најнепосредније је утицао на појачане прогоне Срба и планско умањивање њиховог броја на простору Косова и Метохије.⁶

⁶ ИСН V/1, 25–63 (В. Стојанчевић).

Изузетно тежак правни и економско-социјални положај српског становништва у тим областима царства с почетком Српске револуције додатно је погоршан. Притисак турских управних власти је појачан, а власт бегова, ага, судаша, читлук-сахибија претворена у огољено насиље. Уплитање турских власти и локалних моћника у живот хришћана је повећавано, „сређеност у навикама и обичајима“ тих заједница је разарана, духовни утицај Српске православне цркве систематски смањиван, злоупотребе су постале део свакодневног живота, а економска снага српског становништва се тањила. У прогонима и пљачки Срба у великој су мери учествовале и острашћене муслиманске избеглице из Београдског пашалука и Босне (мухаџири), које су на тај начин спроводиле своју „освету“ и настојале да поврате део изгубљених материјалних добара. У том времену, што је била последица верске острашћености, интензивно и систематично на Косову и Метохији рушене су православне богомоље, одузимана је манастирска земља, убијано свештенство и монаштво, расељавана су и затирана насеља, отимана је имовина. Хришћанска цивилизација, којој је припадао српски народ, систематично је уништавана и пред очима савременика драматично је ишчезавала без права на заштиту. Све је то производило несигурност поретка, отежавало правни, друштвени и економски положај становништва, изазивало терор и страдање хришћана. Запустеле оранице биле су сведочанство о безвлашћу које је царевало на простору Косова и Метохије.

Власт албанског и турског беговата, који је на Косову и Метохији стекао државна звања и углед, проширио основу економске снаге и политичке и војне моћи, истовремено је била и безвлашће, узурпација заснована на „праву јачег“, терор који су посебно осећали хришћани. Поистовећивање са интересима државног и политичког развитака Османског царства било је праћено конфронтирањем осталим балканским народима, насељавањем албанског становништва, мењањем демографске структуре, насилном исламизацијом и албанизацијом, ширењем верске нетрпељивости и насиљем. Терор је посебно добијао на снази у временима буна и супротстављања албанских паша реформским покушајима централних власти. Општа анархија је, попут оне из тридесетих и четрдесетих година XIX века, утицала на то да сатирање српског становништва и уништавање

српских културних и верских споменика добију изузетно велике размере. Кључни споменици српске духовности и културе у тим су деценијама сасвим запустели, а с њима и народни живот Срба на Косову и Метохији. На удару је било све – српско име, политичка и културна баштина, идентитет. Апели за помоћ и молбе да насиље престане упућивани су султану, Порти и руском цару. Ипак, зулуми и одмазде нису престали, број отмица сељачких баштина није умањен, „утамањивање“ читавих села је настављено, а с тим и разбијање етничке хомогености српских насеља, разарање друштвено-обичајне организације, насилно читлучење и наметање нових обавеза, верска заслепљеност и кажњавање сваког отпора „турчењу“. Неделотворне су биле и представке Милоша Обреновића. Његови напори у успостављању контаката с турским пашама из Скадра, Призрена, Пећи и Приштине нису променили начин размишљања беговата, који је право и правду заснивао на „снази свога мача и идеологији своје вере“. Уз општу анархију и немоћ турске власти да одржи макар и привид реда, високи намети и стална сумња у оданост Османском царству, као и потискивање верског живота, најнепосредније су угрожавали опстанак српског становништва на Косову и Метохији. Све је то утицало на демографске промене и умањивање броја српског становништва. С поновним успостављањем политичке моћи Османског царства на Косову и Метохији, што се догодило око 1835–1836. године, на неко време су престали масовни прогони и страдање српског народа.⁷

Уклањање последица деценијског безвлашћа на Косову и Метохији било је праћено завођењем реформи и настојањем централних власти да се врате одузете земљишне баштине српских сељака. Таква политика Порте наилазила је, међутим, на жесток отпор локалних конзервативних паша и провинцијалних органа управе, па су тако учинци реформи били много мањи, док се терор увећавао. Укидање тимарско-спахијског система и увођење танзимата изазивали су отпор и утицали на слабљење јавне безбедности. Слично је било и са скупим реформским покушајима модернизације државе, који нису умањили ни нестабилност државе, ни несигурност живота у њој, али су повећали намете. Реформе је

Сл. 27. Манастир Дечани, иконостас у параκлису Светог Димитрија и пред проскомидијом, 1813/1814, ДЕТАЉ

пратила криза социјалних односа, подстакнута настојањем узурпатора земљишних поседа да потврде своје право на њих. Оружани обрачуни централне власти с непокорним албанским пашама из Скадра, Призрена, Пећи, Приштине додатно су отежавали положај хришћанског становништва. Из тих разлога српско становништво није се радовало реформама ма какве промене да су оне носиле.⁸

У тим годинама монашке заједнице Пећке патријаршије, Дечана и других манастира обраћале су се за помоћ Кнежевини Србији тражећи од ње заштиту. У наведеним апелима, поред указивања на бројна разбојништва и уништавање храмова и културних

⁷ О томе в. више у: Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*; ИСН V/1, 233–250 (В. Стојанчевић).

⁸ ИСН V/1, 233–250 (В. Стојанчевић); Батаковић, *Косово и Метохија*, 36–46.

Сл. 28. А. Лазовић, Богородица Тројеручица, почетак XIX века (ризница манастира Дечана)

споменика, истицана је и активност римокатоличких мисионара на ширењу уније. Свакодневица Срба на Косову и Метохији била је и током четрдесетих година XIX века испуњена убиствима, пљачкама имовине, паљењем домаћинстава, уценама, отмицама, силовањима, рушењем цркава и храмова, отимањем стоке, терором сваке врсте. Насиље без казни било је део политике уклањања српског и хришћанског становништва с простора Косова и Метохије. Процес насилног читлучења, повећавања преских обавеза и сталног економског исцрпљивања Срба имао је исти циљ. Сламање економске снаге српског трговачког и занатлијског слоја, исцрпљивање сељаштва и његово потискивање са земље коју је обрађивало додатно су подстицали миграције и пражњење тог простора, на који су се потом насељавали Албанци. Лична и имовинска безбедност за српско становништво на Косову није постојала ни у

годинама арбанашко-турских сукоба. Исељавање у Србију било је масовно и често.⁹

Страдање Срба на Косову подударило се средином четрдесетих година XIX века с новом политичко-националном акцијом Кнежевине Србије. У програму државне политике који је израдио Илија Гарашанин (*Начерјаније*) било је предвиђено да Србија води активну политику на Балкану, да користи слабости Турске и помаже просветно уздизање сопственог народа. Био је то почетак борбе за уједињење у јединствену националну државу, а током те борбе код народа је било потребно изградити свест о себи и циљевима за које се треба жртвовати и које треба постићи. У том великом и значајном послу посебно место добили су градски слојеви становништва и српска економско-трговачка и културно-просветна елита. Ипак, у српској политици XIX века Косово је пречесто било у „другом плану“ политичког и културног рада. Изостајао је континуиран „тихи и смирени рад“ у корист будућности. У деценијској изградњи нове политичке и културне мисли видно је било занемаривање државних традиција које су своје исходиште имале на Косову.¹⁰

Антисловенско и антисрпско расположење османских власти и албанског становништва додатно се појачало у време Кримског рата (1853–1856) и после њега. И поред тога, у деценијама које су следиле отпочео је интензивнији рад на остваривању црквене и школске аутономије. Њега не би било без помоћи која је стизала из Србије. Пред крај шездесетих година XIX века отпочео је организован просветни и национални рад, формиране су црквено-школске општине, као и школски одбори. Запустели манастири су обнављани, док су они осиромашени помагани у новцу и богослужбеним књигама, а пристизали су и нови калуђери како би се увећала и оснажила братства. Подршка у новцу и кадровима стизала је верским и световним школама. Августа 1968. образован је Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини. Од 1869. Србија је на Косово слала уџбеничку литературу, утичући преко родољубивих песама и књига о српској историји и земљопису на јачање националне свести становништва. Отварањем Богословије у Призрену (1871) српски народ на Косову и Метохији

⁹ Багаковић, *Косово и Метохија*, 36–46.

¹⁰ Екмечић, *Стварање Југославије I*, 303–344, 460–484; ИСН V/1, 484–498 (М. Екмечић); Љушић, *Србија 19. века*, 266–208; Багаковић, *Косово и Метохија*, 36–41.

Сл. 29. Манастир Дечани, иконостас у параклису Светог Димитрија, почетак XIX века, детаљ: грб Немањића

задобио је важно духовно, културно и политичко средиште, из којег је усмераван верски и национални рад. Општем просвећивању доприносиле су основне школе за мушку и женску децу у Ђаковици, Призрену, Пећи, Великој Хочи. Прославе Светог Саве у тим школама представљале су главне духовне и просветне свечаности. У питању су биле институције чији је кадар (свештеници и учитељи) имао знања и способности да националну свест становништва усмери ка остваривању јединствене националне државе. Важну улогу у том послу имала је и штампа. Тек на самом крају XIX века (1896) постављањем српског владике на трон Рашко-призренске митрополије српски народ на Косову и Метохији коначно је повратио своје давно изгубљено духовно вођство.¹¹

¹¹ Екмечић, *Сиварање Југославије II*, 104–134; Батаковић, *Косово и Метохија*, 40–46.

Косовско предање, сачувано преко традиција, обичаја и епископског наслеђа, до тог времена било је једино упориште народу који је трпео турску власт и албанско безакоње. Опстанак на косовској земљи омогућавали су несумњива побожност, поштовање култова домаћих светаца који су били везани за тај простор (култови светог Саве, светог Стефана Немање, светог Стефана Дечанског, светог цара Уроша, светог цара Лазара итд.) и снажан осећај припадности српском народу. Национална свест становништва развијала се у оквирима верског идентитета, са свим особеностима које вера уноси у политику. Постојала је и етничка и верска измешаност становништва. Простор на којем су живели Срби био је активно миграционо подручје. Задружни облик породице, који се дуже задржао код Албанаца него код Срба, превлађивао је на селу. Фондове из којих су финансиране просветне

Сл. 30. Турска војна постаја у манастиру Дечанима, снимак с краја XIX века

и културне установе српског народа формирали су богати трговци и занатлије. Подршку је пружао и културно-просветни, духовни и политички покрет Срба из Србије, чија су идеја водиља били ослобођење и уједињење целокупног Српства. Турске власти су се противиле формирању таквих институција, ометале су њихов рад, а с времена на време су их и забрањивале.

Посебност у политичком раду на уједињењу у јединствену националну државу чиниле су тајне организације. Њихово исходиште се налазило у политици Милоша Обреновића, који је на простору Косова и Метохије имао тајне везе и агенте. Тајни рад је, с већим или мањим интензитетом, трајао све до Берлинског конгреса 1878. године. Ипак, историјске намере о покретању устанка у Турској никада нису остварене. Део национално-политичког рада били су и школовање ђака и њихова припрема за културни и политички рад.

Велика источна криза (1875–1878), током које је питање Старе Србије интернационализовано, довела је до највећег демографског поремећаја на Косову и Метохији. У ратовима с Русијом, Србијом и Црном Гором Османско царство је изгубило део својих територија. У другом рату с Турском српске трупе су 1878. године преко Ђилана и Приштине стигле до манастира Грачанице, али су после склопљеног руско-турског примирја у Једрену морале да се повуку с Косова. Петиције које су народни представници из Старе Србије упућивали Берлинском конгресу, тражећи сједињење са Србијом, нису наишле на разумевање великих сила.

У време ратне кампање 1875–1878. Порта је, да би ојачала позиције државе у рату с Русијом и њеним балканским савезницима, обећала Албанцима стварање „албанског вилајета“ са центром у Битољу. Надајући се остварењу датог обећања, Албанци су у ратовима 1876–1878. иступали као најдоследнији браниоци турског територијалног интегритета на Балкану. У таквим настојањима албанска политичка елита ослањала се и на панисламистичку политику централних власти.¹²

У предвечерје Берлинског конгреса на дневном реду европске политике била су многа питања. Један део њих тицао се народа на Балкану и етничких група које су живе на том делу европског континента.¹³ Слабост Османског царства, толико видна током година Велике источне кризе (1875–1878), подстакла је и туркофилски опредељену албанску политичку и интелектуалну елиту у Цариграду да интензивније почне да размишља о будућности. Ти подстицаји, наметнути историјским тренутком, определили су чланове Одбора албанског књижевно-политичког круга у Цариграду да 1877. године отпочну са осмишљавањем пројекта територијално-административне аутономије простора који су сматрали албанским. Програм који је тада настао саопштен је почетком марта 1878. године на Скупштини у Призрену приликом установљења Лиге за одбрану права албанског народа (тзв. Призренске лиге). Програм је предвиђао формирање „вилајетске Албаније“ („Албаније четири вилајета“), у чијим би оквирима били:

¹² Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 23–24.

¹³ *Истио*; Батаковић, *Улазак у сферу европској интересовања*, 209–247.

јужна Албанија са Епиром и Јањиним (Јањински вилајет), северна и средња Албанија са Скадром, Тираном и Елбасаном (Скадарски вилајет), Македонија с Дебром, Скопљем, Гостиваром, Прилепом, Битољем и Охридом (Битољски вилајет), Косово с градовима Пећи, Ђаковицом, Призреном, Митровицом, Приштином, Гњиланом, Прешевом, Кумановом, Новим Пазаром и Сјеницом (Косовски вилајет). Било је предвиђено и да у тој „вилајетској Албанији“ администрација буде у рукама Албанаца, да се настава одвија на албанском језику, да регрути служе војни рок на територији с које потичу, а порези да буду трошени искључиво за потребе „вилајета“. За друге народе ту места није било.¹⁴

Призренска лига је исказивала спремност да брани интегритет Османског царства, а самим тим и територија које је то царство изгубило у тек окончаним ратовима. Лига је, од формирања до престанка постојања 1881, деловала као инструмент турске политике на Балкану. Њен програм, по свом карактеру изузетно амбициозан, сводио се на захтев за територијама на којима је у то време албанско становништво чинило око 44% укупног броја житеља. Призренску лигу су такође одликовали изразит антисловенски и антихеленски карактер, тежња да дејствује као последња одбрана европске Турске, спремност на то да води верски рат против словенских и православних народа и да у њему има водећу улогу. Последица „амбиције“ која се односила на простор били су појачана репресија над српским и грчким становништвом, насилна исламизација и албанизација, присилно исељавање... Од тог времена Срби су сматрани највећом опасношћу за остваривање албанских националних интереса.

Политичке захтеве Албанаца Берлински конгрес није уважио. То што албанско питање није „наметнуто“ Берлинском конгресу, међутим, није значило да многе од европских сила нису изводиле сопствене „калкулације“ са Албанцима. У Риму се почело размишљати о употреби Албанаца у сузбијању претераних захтева Словена и заустављању продора Хабзбуршке монархије на Балкан. Беч је настојао да међу Албанцима прошири римокатоличке утицаје, преко њих обузда јужне Словене, заустави продор Русије и Италије. Двојна монархија је у том периоду

¹⁴ Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 24–42; Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 59–63.

Сл. 31. Турски војници као чувари манастира Дечана од Арбанаса, снимак с краја XIX века

Сл. 32. Високи представници турске војне власти у посети манастиру Дечанима, снимак с краја XIX века

приступила обликовању албанске нације. У Лондону је процењивано да употребом Албанаца може бити спутан продор руског панславизма, обуздан Беч и сачуван турски интегритет. У Петрограду се пак веровало да Албанска лига може бити инструмент за потискивање Турске с Балкана.¹⁵

Одлуком великих сила донетом на Берлинском конгресу Косово и Метохија остали су у саставу Турске. Конгрес није испунио наде хришћанског становништва. За Србе на том простору наступила су тешка времена. Уз турску власт, носилац терора била је и албанска Лига. Економски и културни напредак српског

¹⁵ Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 64–75.

Сл. 33. Срби и свештенство из околине Пећи држе опело над главом посеченог сународника из Црне Горе

народа је заустављен. Финансијски намети су увећавани. Аграрни односи нису били разрешени. Свакодневна пракса је поништавала законитост. Злоупотребе су биле саставни део свакодневице. Имовинска и лична сигурност за Србе није постојала. Терор албанских паша претио је истребљењем читавог народа. У исто време Србија је изгубила подршку Русије на Порти и њени дипломатски апели да се прилике у којима живе хришћани на Косову поправе нису давали резултате. Ноте српске владе о упадима Албанаца у Краљевину Србију, злочинима качачких чета, уништавању верских објеката, пљачки имовине, паљевинама, општој самовољи нису наилазиле на очекиване реакције. Тих година су и западне дипломате,

суочене с терором над Србима, процењивале да ће тај народ, уколико се ништа драматично не промени, за десетак година „нестати“ с Косова и Метохије. Међу ретке дипломатске успехе постигнуте у деценијама после Берлинског конгреса свакако треба уврстити отварање српског конзулата у Приштини (1889), избор српског кандидата за рашко-призренског митрополита (1896), рад на отварању школа и просветних установа, слање учитеља, покретање акције за заштиту Срба, уз систематично прибирање документације о терору којем су били изложени. Опстајање Срба на Косову и Метохији тих година многи су објашњавали њиховом чврстом везаношћу за култ прошлости, неговањем традиције, обичаја и сећања на славу српског

Сл. 34. Турска војна пратња спроводи чланове српског посланства до манастира Дечана, снимак с краја XIX века

средњовековља, свешћу да представљају последње чуваре „колевке“ своје државе и надом да ће ослобођење ускоро бити извођено.¹⁶

Придржавајући се идеја и територијалног оквира које је дефинисала Призренска лига, иступила је и нова арбанашка лига, формирана крајем јануара 1899. у Пећи (Пећка лига). Њене територијалне визије обухватале су санџаке Скадар, Пећ, Приштину, Призрен, Скопље, Битољ и Дебар. Терор који су албански прваци спроводили на назначеној територији као последицу је имао масовно исељавање православног становништва, хаотично стање у

пограничним зонама, зулуме, насилну исламизацију и албанизацију. Према неким подацима, до балканских ратова с тог се простора иселило око 150.000 становника, што је додатно променило етничку слику тих области. Анархија је највеће размере достигла почетком XX века (1902–1905), а њу су пратила и учестала настојања Београда да заштити српски народ на Косову и Метохији. Захтеви попут оних да се закони примењују једнако на све поданике царства, да се разоружају албанске банде и појачају турски гарнизони имали су подршку Француске и Русије. Насупрот томе, Хабзбуршка монархија је тих година појачала свој утицај међу Албанцима и успела је у намерама да у наредним годинама (1903–1908) простор Косова изузме из реформске акције великих сила. „Епоха зулума“ накратко је окончана Младотурском револуцијом (1908), али су албанске побуне

¹⁶ О српско-албанским односима в. више у: Јагодић, *Српско-албански односи*; ИСН V/1, 261–290 (Н. Ракочевић), 291–315 (Ђ. Микић).

Сл. 35. Руско посланство у посети манастиру Дечанима, крај XIX или почетак XX века

против пантурске политике младотурака подстакле ново насиље. У том времену српски ослободилачки и национално-политички покрет, који се пре тога развијао преко црквено-школске еманципације и путем дејстава оружане револуционарне организације, почео се користити парламентарним средствима. Прву политичку организацију Срба у Османском царству представљала је Српска демократска лига, основана у Скопљу августа 1908. године.¹⁷

¹⁷ Србија и Албанци; Микић (Ђ.), Друштвене и економске прилике; Батаковић, Анархија и ђеноцид, 249–280; исти, Косово и

Пражњење простора и несређеност прилика онемогућили су на неко време значајнији политички и културни утицај српске државе на Косову и Метохији. То истовремено није значило да је *косовска идеја* изгубила своје место у српском друштву, националној мисли и идентитету становништва Косова и Метохије. Она је и даље била темељ српског идентитета у државном, политичком, духовном и културном смислу. У њој се преламала суштина националног

Метохија. Историја и идеологија, 68–89; ИСН V/1, 330–335 (Ђ. Микић); Борзан (Ђ.), Велика Албанија, 42–47.

идентитета, колективне народне свести и свеукупног народног стваралаштва. О томе су сведочили и циклуси песама, легенде, предања о боју на Косову сачувани у локалном наречју, као и бројни споменици културе, попут Богородице Љевишке у Призрену, која је била претворена у Џума џамију, и манастира Дечана, Грачанице, Девича и других. У то време први пут је на Косову прослављен Видовдан.¹⁸

У предвечерје балканских ратова албански прваци поново су везали судбину свога народа за одбрану и опстанак Османског царства на Балкану. Из тих разлога победе балканских савезника из октобра и новембра 1912. године за албанску елиту биле су тежак пораз. Осећај да испуњавају *завешину мисао* обузео је не само војску и добровољце који су јој се прикључили у ослобађању Косова и Метохије већ и целокупно становништво Србије. Завладала је свест да „света земља српског народа“ за сва времена постаје део заједничке отаџбине. За Србе с Косова и Метохије, који су себе доживљавали као чуваре средњовековног државног и националног језгра, ослобођење је представљало знак да је све претрпљено имало смисла и да после „освете Косова“ *завешина мисао* налаже формирање јаке и уређене државе која ће унутар својих граница окупити све Србе. Развој догађаја приморао је Албанце да решавање „албанског питања“ траже у договору са европским државама. Ипак, с настајањем албанске државе нису напуштени планови да њене границе у будућности „одговарају максималној варијанти територијалног програма албанског покрета“. У исто време, победе у балканским ратовима омогућиле су да се „српско питање“ од тада решава на изванисламистичкој основи. На овај начин отклоњена је опасност од тога да препознатљиви идентитет Срба с Косова, изграђен у дугогодишњем преплитању утицаја тла, друштва, историје и културе, буде поништен. У новим околностима живота у српској држави тај је идентитет једним делом очувао стару самосвест засновану на традицији, а делом прихватио и преузео вредности и утицаје које су наметали ново време и друштвени развој. Нова епоха неминовно је наметала нове обрасце мишљења, понашања, привређивања, начина живота, језика што је постајао део свакодневне комуникације.¹⁹

¹⁸ Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 42–47.

¹⁹ Батаковић, *Ослобођење Косова и Метохије*, 281–300; исти, *Косово и Метохија, Историја и идеологија*, 90–99; Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 47–58.

Сл. 36. Конзулат Србије у Приштини, 1894

У границама Србије, која је након балканских ратова увећана за 39.500 km², нашло се око 1.470.000 нових држављана, од којих је 47% било друге вере и језика (албанско и турско становништво). У новоослобођеним областима Србија није завела уставни поредак, већ се њима управљало путем уредби, мимо Народне скупштине, нису постојале самоуправе, грађани нису имали бирачко право и били су лишени осталих уставних права, кривични прописи су били строжи, чиновништво лоше и непрофесионално, безбедност слаба, путеви без функције, привреда уништена, неповерење према становништву изразито. Упади качачких чета чинили су постојећу ситуацију још сложенијом, а живот тежим и неизвеснијим. Иза сталних сукоба и анархије налазила се потреба Албанаца да дефинишу границе

Сл. 37. Призрен, поглед од Саборне цркве према Каљаји и Поткаљаји, насељеној претежно Србима, снимак из 1897. године

у складу са својим дугорочним плановима о територијалној Албанији. Насупрот одметништвима и побунама које су организовали Бајрам Цури, Иса Бољетини, Риза-бег Креизију, Ђазим Лика, успостављен је и терор власти, што је додатно подстицало незадовољство. Процес интеграције Косова и Метохије у друштвени живот Краљевине Србије, а касније и Краљевине Југославије, није остварен у довољној мери.²⁰

На аспирације Албанаца да постану господари Косова и исцртају нове границе своје велике државе рачунали су и противници Србије 1914. године. Аустроугарска се није мирила са чињеницом да Србија може да ојача, па су њени напори били усмерени ка изоловању, економском исцрпљивању, свођењу те државе на безбедну и у народносном, и у економском, и у политичком погледу.²¹ У Бечу су планирани устанак Албанаца и „отварање“ другог фронта према Србији. У ту сврху нису жаљени новци, организована је широка пропагандна акција, наоружавани су албански одметници, давана обећања у виду подршке концепту велике албанске државе. Србија

²⁰ Храбак, *Арданашки ујаги*; Јагодић, *Уређење ослобођених области*; Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 61–67.

²¹ О плановима Немачке и Аустроугарске в. више у: Митровић (А.), *Продор на Балкан*, 61–131; Екмечић, *Рајини циљеви*.

је, на другој страни, своје интересе међу Албанцима настојала да заштити сарадњом са Есад-пашом Топтанијем. Улазак Турске у рат појачао је верску компоненту у превирањима која су, уз остало, захватила и Косово и Метохију. Везаност за Османско царство и концепт друштва у којем муслимани имају повлашћен положај најнепосредније су утицали на понашање албанског становништва у рату. Немачко-аустроугарска офанзива против Србије у јесен 1915. и улазак Бугарске у рат на страни Централних сила створили су нову историјску ситуацију, повољну за исказивање великоалбанских аспирација. Повлачење српске војске и цивилног становништва преко Албаније имало је високу цену. Од око 220.000 војника до албанског приморја стигло је 139.000, а од око 200.000 цивила преживело је око 60.000. После окупације Србије разматрани су планови анексије њених делова, међу њима и формирање „аутономне Албаније под аустроугарским протекторатом“, којој би били прикључени Косово и Метохија, али они нису остварени. На делу територије Косова и Метохије што су га контролисали Бугари вршени су масовни злочини и брутално уклањани сви „трагови“ српске историје и културе.²²

Приликом ослобађања Косова и Метохије октобра 1918. српске јединице имале су стриктно наређење да с локалним албанским становништвом поступају пажљиво, сем уколико пружа отпор. Отпор новој српској власти отпочео је већ средином октобра 1918. Извештаји с терена говорили су о „немирном духу арнаутског живља“, општој несигурности, првим нападима на општинске зграде и представнике власти. Зацарили су терор, анархија, пљачка. Оружани напади на српска села и побуне и даље су били део свакодневице на Косову и Метохији. Операцијама чији су циљ били подривање југословенске државе и формирање „Велике Албаније“ руководио је тајни Косовски комитет. Нов протектор великоалбанске идеје постала је Италија, која је и сама подјаривала наведене немире. Њена је намера била да Косово са Албанијом постане упориште за даљи продор италијанских политичких, војних и економских утицаја на Балкан. Из тих разлога југословенска држава се на Косову и Метохији суочила са

²² О повлачењу преко Албаније в. више у: *Велики рај Србије; Кроз Албанију*; Митровић (А.), *Албанци*, 87; Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 98–102, 110–122; Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 67–74.

Сл. 38. Манастир Грачаница, снимак из 1906. године

Сл. 39. Празнично богослужење у манастиру Грачаници, крај XIX или почетак XX века

Сл. 40. Неродимље, свештенство и народ око цркве Светих Арханђела, снимак из 1910. године

оружаним отпором Албанаца, анархијом, терором, самовољом, пљачкама и убиствима.²³

Мировна конференција у Паризу, на којој је југословенска држава отпочела свој међународни политички живот, није одредила граничне линије са Албанијом.²⁴ То је учинила Конференција амбасадора 9. новембра 1921. године. Завршни протокол о разграничењу потписан је 26. јула 1926. у Фиренци. Тек су тада, на неко време, стишани сукоби на граници, који су понекад личили на праве мале ратове, са по више хиљада бораца на свакој страни. Ипак, све до 1941. године Албанија је била непријатни сусед југословенске државе, који се није одрицао идеје о запоседању територија Косовског, Скадарског и Битољског вилајета, а антијугословенски расположено албанско становништво Косова и Метохије било је носилац сепаратизма. Општој несигурности доприносила је и разграната делатност поменутог Косовског комитета, формираног 7. новембра 1918. године, који је продужавао традиције Призренске и Пећке лиге. Покушаји власти Краљевине Југославије да колонизацијом 10.877 српских породица или око 60.000 становника појачају позицију на Косову и Метохији и делимично промене етничку слику простора нису дали жељене резултате. Живот у новим насељима за колонисте

(подигнуто је 330 нових насеља, са четрдесет шест школа и тридесет две цркве) није био лак. Лична сигурност насељеника била је посебно угрожена у пограничним областима у којима су оперисале качачке чете. Половичне резултате постигла је и аграрна реформа. Велика просветна револуција XX века такође је „заобишла“ Косово и Метохију, посебно албанско становништво које је живело на том простору.²⁵

Треба рећи и да је у југословенској краљевини положај албанског становништва (око 500.000) био изразито тежак, много гори од оног који су имале друге националне мањине. У питању је био простор без економске перспективе, са запуштеним путевима, градовима који су одумирали, селом које није могло да покрене процес модернизације производње и прехране своје житеље, просветном инфраструктуром која је укидала будућност (преко 90% неписмених). На отварању школа на албанском језику нису радили ни држава, ни беговат, ни представници исламске верске заједнице. Немирење са животом у држави у којој више није било привилегија за беговат и исламизирано

²³ О томе в. више: Југословенска држава и Албанци.

²⁴ Зайисници.

²⁵ О положају Косова и Метохије у југословенској краљевини и приликама у том делу земље в. више у: Јовановић (В. Ж.), *Југословенска држава; исти, Вардарска бановина; Лекић, Аграрна реформа; Обрадовић, Аграрна реформа; Маликовић, Качачки покрећ; Тасић, Рајн после раја; Терзић, Стара Србија; Славковић, Политичке, економске и културне прилике; Југословенска држава и Албанци; Борзан (Ђ.), Велика Албанија, 75–265.*

Сл. 41. Доња Гуштерница, велика архијерејска литургија пред црквом Светог кнеза Лазара, снимак из 1906. године

становништво такође је подстицало отпоре и „одржавало“ сан о великој албанској држави. Све је то утицало на појачано исељавање у Турску (од 1927. до 1939. исељено је 19.279 лица) и Албанију (4.322 лица).²⁶

Непосредно по окончању Априлског рата из Албаније су на простор Метохије нагрнуле качачке банде. Ликвидације и прогон насељеника (колоништа) постали су део свакодневице. Качачки одреди су чинили „ударну песницу“ фашистичке власти, унутар које су деловали и представници Косовског комитета, организације *Црна рука*, *Беса* и други.

²⁶ Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, нав. место.

Нерегуларне војне формације биле су носиоци прогона српског народа у Дреници, Ибарском Колашину, Неродимљу, Косову Пољу, селима горњег Поморавља, Призрену, Ђаковици, Пећи... Подједнако ревносни у спровођењу терора били су и представници косовске милиције (волунтари). Косовски прваци су нескривено изражавали захвалност Мусолинију што им је даровао Велику Албанију. У томе се посебно „истицао“ Мустафа Круја. Њихова је политика била једноставна – Србе староседеоце треба терорисати док не оду, а колонисте убијати. Та је политика утицала на исељавање око 70.000 и ликвидацију између 7.000 и 10.000 Срба. Судбину народа поделила је и Српска православна црква. Њени верски објекти

Сл. 42. Црногорска војска улази у Пећ 1912. године

су спаљивани, рушени, пљачкани, а свештеници и монаси убијани су и прогањани. Другим речима, ту је геноцидом спроведено етничко преуређење простора. Иначе, од 1941. до 1944. године Косово и Метохија највећим својим делом били су у саставу протектората „Велика Албанија“. Делови југословенске територије укључени у протекторат „Велика Албанија“ (око 12.000 km² са око милион становника) били су организовани у префектуре Призрен, Приштина, Дебар, Пећ, док је део територије Црне Горе припао Префектури Скадар. Почев од октобра 1941. сви становници на том простору постали су држављани Албаније. Тиме је процес албанизације додатно појачан. У немачкој окупационој зони страдање и прогони Срба били су подједнако брутални.²⁷

²⁷ О злочинима почињеним на Косову и Метохији и протекторату Велика Албанија в. више у: Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*,

Када је Италија капитулирала, под немачким утицајем формирана је септембра 1943. године Друга призренска лига. Та је организација испунила политичку празнину изазвану чињеницом да је део албанских националиста компромитовала сарадња са Италијом и учинила их непоузданим партнером немачких власти. Делатност Лиге, подједнако као и свих претходних, обележавали су терор, уништавање српских колонистичких насеља, прогон староседелачког становништва, сатирање српских духовних средишта, преоравање гробаља, крађа стоке, економско упропашћивање српских домаћинстава. Прваци Лиге су прихватили нацистичку идеологију. Сврха овог систематског сатирања била је да међународне комисије по окончању рата на тлу Метохије не пронађу материјалне доказе који би говорили о вековном присуству Срба у тим областима. Друга призренска лига је прокламовала уједињење Косова, Метохије, Дебра, Струге, Улциња, Тузи, Плава и Гусиња са Албанијом, а назначила је и скоро прикључење Косовскомитровачког округа.²⁸

Албански националисти и фашисти нису одступали од концепта „етничке и територијалне Албаније“ и програмских визија из 1878. године, али ти ставови нису били страни ни албанским комунистима. Незадовољни тиме што на Другом заседању АВНОЈ-а питање решавања статуса Косова и Метохије у југословенској федерацији није помињано, албански кадрови су се одлучили за организовање посебне партијске конференције која би то питање дефинисала у духу идеја о великој Албанији. За ту иницијативу албански комунисти с Косова и Метохије имали су подршку ЦК КП Албаније, али не и ЦК КПЈ. Конференција је одржана у Бујану 31. децембра 1943. и 1. јануара 1944. године. Том приликом донета је посебна резолуција (тзв. *Бујанска резолуција*), којом су недвосмислено доведени у питање територијални интегритет Југославије и национална права српског народа. „Већници“ конференције у Бујану били су четрдесет један Албанац, седам Срба и један муслиман. У *Резолуцији* је констатовано да Косово и Метохију већински насељавају Шиптари, да они желе уједињење

266–507; Антонијевић, *Албански злочини над Србима*; Божиновић, Вавић, *Сурова времена; Косово и Метохија у великоалбанским њлановима*; Целетовић, *21 СС дивизија Скендербеј*; Антонијевић, *Рајни злочини*.

²⁸ Хадри, *Народнослободилачки њокреј*; Хасани, *Косово*, 114–119; Борозан (Ђ.), *Велика Албанија*, 360–369.

Српска војска са заставом улази у Митровицу.
Einmarsch der serbischen Kavallerie mit Fahne in Mitrowitz.

Сл. 43. Српска војска улази у Косовску Митровицу 1912. године

са Шипнијом и да то могу остварити само заједничком борбом са осталим народима Југославије против окупатора. У Резолуцији из Бујана закључено је да по стицању слободе Шиптари треба да се изјасне о својој будућности уз коришћење права на самоопредељење до права на отцепљење. У питању је био акт који је својим садржајем сасвим негирао постојање Србије и рушио темељне одлуке на којима је имала да почива југословенска федерација прокламована на Другом заседању АВНОЈ-а. Из тих разлога Политбиро ЦК КПЈ директивним писмом из марта 1944. суштински је поништио Бујанску резолуцију. Накнадно је та резолуција опозвана и поништена од АВНОЈ-а и Скупштине одржане у Призрену 10. јула 1945. године.²⁹

²⁹ Петрановић, Зечевић, *Југословенски федерализам*, 87; Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, 552–562; Рајовић, *Аутономија Косова*; Аксић, *Положај аутономних покрајина*; Димић, *Србија у Југославији*, 273–276; Борозан (Б.), *Велика Албанија*, 484–493.

Побуна Албанаца у децембру 1944. године додатно је погоршала стање на Косову и Метохији и оставила трајне последице. Побуна је имала сецесионистички карактер. Током децембра 1944. и јануара и фебруара 1945. захватила је области око Урошевца, Косовске Митровице и Дренице. У њеној организацији предњачиле су снаге најнепосредније повезане с Другом призренском лигом, дивизијом *Скендер-деи*, Косовским пуком и формацијама Шабана Полуже које су одбиле да иду на Сремски фронт. О размерама побуне речито говори и чињеница да је у њеном гушењу било ангажовано око 50.000 припадника југословенске војске. Побуну, њено гушење и завођење војне управе (фебруар 1945) пратио је изразит терор. У организовање побуне био је уплетен и страни фактор.³⁰

³⁰ Ђаковић, *Сукоби на Косову*; Борозан (Б.), *Велика Албанија*, 494–507.

Сл. 44. Српски војници крај рушевина манастира Бањске, снимак из 1913. године

Одлука Министарства унутрашњих послова Владе Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ) од 6. марта 1945. о забрани повратка на Косово и Метохију српских насељеника који су под притиском албанског терора морали да напусте тај простор током ратних година додатно је утицала на промену демографске структуре читаве области. Одлука је почивала на процени да после гушења побуне код Албанаца постоји осећај „психолошке кривице“ како за злодела учињена током рата тако и због учешћа у побуни, те да због тога не треба повратком колониста повећавати њихову фрустрацију. Наведени акт, као и неуспешан рад Мешовите комисије, која

до почетка септембра 1945. није успела да примени Закон о ревизији додељене земље колонистима и аграрним интересентима у косовско-метохијској области, суштински је значио прихватање насилно изведеног егзодуса Срба у време постојања протектората „Велика Албанија“. Одлука НКОЈ-а и касније донет Закон о ревизији додељене земље колонистима и аграрним интересентима учинили су да од некадашњих насељеника које су на Косову и Метохији населиле власти Краљевине Југославије буде одузето 15.786 хектара земље. На Косово и Метохију никада се није вратило 1.638 породица, а у Војводини су насељене још 2.064 некадашње колонистичке породице.

Србија је била последња југословенска област која је конституисана као федерална јединица. То се догодило на Великој антифашистичкој скупштини народног ослобођења Србије новембра 1944, али у том тренутку Косово и Метохија, као ни Војводина и Санџак, нису формално били у саставу Србије. Косовско-метохијска област је имала карактер „политичке области“ са израженим елементима аутономности. Фебруара 1945. године, на састанку којем су присуствовали Е. Кардељ, А. Ранковић, М. Ђилас, С. Вукмановић Темпо, М. Поповић и други, донета је одлука да Косово и Метохију треба прикључити Србији. То је остварено на заседању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС) од 7. априла 1945. године. Тада је одлучено да Косовско-метохијска област, као аутономна јединица, буде укључена у састав федералне Србије. АСНОС је том приликом „саслушао“ и „прихватио“ званичну изјаву представника Обласног НОО Косова и Метохије о томе „да народи Косова и Метохије желе да се присаједине федералној и братској Србији“. Коначно решење је сачекало укидање војне управе, заведене после албанске побуне. Тада је Обласна народна скупштина Косова и Метохије (8–10. јул 1945, Призрен) потврдила да су Југославија и Србија „истинска домовина“ Срба, Шиптара и Црногораца с Космета. У посебној резолуцији истакнуто је да је дефинитивно учињен крај политици „међусобног раздора и борбе Срба и Шиптара“, а изграђивање братства и јединства означено је као „света дужност“. Аутономија је имала карактер административне децентрализације уклопљене у комунистички концепт слабљења српског чиниоца у Југославији.³¹

Закон о установљењу и устројству Аутономне Косовско-метохијске области донет је 3. септембра 1945. године. Та је законска одлука унета у Устав ФНРЈ 31. јануара 1946. године, а у Устав Народне Републике Србије 17. јануара 1947. године. Месеци и године који су следили демантовали су прокламовано. Томе су допринели и односи Југославије и Албаније, који су почели да се кваре 1947. године, да би после сукоба Југославије са Информбироом 1948. године прерасли у дугогодишње непријатељство.³²

³¹ Петровић (Д.), *Конституисање федералне Србије*, 126–130, 368–372, 377–378, 496–499; Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, 701.

³² Димић, *Србија у Југославији*, 298–303; *Народни одбор; Службени гласник Н.Р. Србије*, год. 1, бр. 28, 9. 9. 1945.

Сл. 45. Наоружани Албанци срдечно поздрављају аустроугарску војску, снимак из 1916. године

Сл. 46. Чаршија у Приштини између два светска рата

Сл. 47. Пеџ између два светска рата, панорама

Односи Београда и Тиране умногоме су одредили односе Срба и Албанаца на Косову и Метохији. У свим наредним деценијама после 1948. владало је неповерење, а често и отворено непријатељство.

Сл. 48. Богослужење у рушевини цркве Светог Стефана у манастиру Бањској, снимак из 1938. године

Сл. 49. „Трофејна фотографија“ – Албанац, балиста, насрће на српског свештеника у манастиру Девичу

Субверзивне активности су већ током педесетих година подстакле процес исељавања Срба с Косова и Метохије. Тада је констатовано да се на простор Косова и Метохије из Албаније континуирано убацују наоружане диверзантске групе, да се успостављају агентуре, формирају илегалне организације, припрема устанак, шири пропаганда... О тим се питањима већ расправљало на партијским форумима у годинама 1959–1962. Упоредо с тим комунистичке власти настојале су да у што већој мери поправе положај националних мањина на том простору и да обезбеде што више средстава за привредни развој и културни напредак. Бринула је тежња, посебно видна на културно-просветном плану, ка „затварању“ Косова и Метохије и њиховом издвајању из оквира Србије и Југославије. Појачан културно-просветни рад, формирање културних и

просветних институција, јачање сарадње на релацији Република–Покрајина, превођење уџбеничке литературе, одговорније информисање били су неке од мера које је Србија настојала да спроведе на Косову и Метохији.³³

У југословенској држави албанско становништво доживело је демографску експанзију (1948. године 532.011 Албанаца живи у Србији; 1953 – 565.513; 1961 – 699.772; 1971 – 984.761; 1981 – 1.303.034; 1991 – 1.674.353).³⁴ Процент албанског становништва повећао се на Косову и Метохији са 67% у 1961. на 81,59% у 1991. години. Срби су 1971. године чинили око 20% становништва Косова и Метохије, 1981. око

³³ Терзић, *Сџара Србија*, 451–455.

³⁴ Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 166–167, 182.

Сл. 50. У сарадњи с нацистима – немачки SS официер
Кара фон Кремплер и наоружани Арбанаси

Сл. 51. У знаку кукастог крста – албански политички прваци
на митингу у Пеџи

Сл. 52. Монахиње у срушеном манастиру Девичу,
разореном 1941. године

Сл. 53. Манастир Светог Марка Коришког са звоником
с којег су локални Арбанаси почупали и однели звона 1941,
снимак из 1964. године

15%, 1991. око 12% (сл. 55, 56, 58). Готово у истом периоду (1961–1981) с Косова и Метохије иселило се тринаест пута више Срба и девет пута више Црногораца него што се тамо населило. Током те две деценије Косово и Метохију под притиском је напустило 115.000 Срба. Била је то последица политике повлађивања албанској националној мањини.

У деценијама социјализма Косово и Метохија су били област динамичног друштвеног и привредног развоја. Али, и поред тога, Аутономна Покрајина је и даље видно заостајала за другим деловима земље. Разлика између развијених република и Косова и Метохије свакодневно се увећавала. Разлоге томе треба тражити у високом прираштају, неповољној

Сл. 54. Бистражин, црква коју су албански националисти демолирали 1941, снимак из 1966. године

ПОДАЦИ О СТОПИ НАТАЛИТЕТА У ПРОМИЛИМА				
	1950	1960	1970	1975
ЈУГОСЛАВИЈА	30,2	23,5	17,8	18,2
СРБИЈА	29,5	21,2	17,5	18,5
УЖА СРБИЈА	28,0	18,0	14,8	15,6
ВОЈВОДИНА	25,5	17,8	13,0	14,5
КОСОВО И МЕТОХИЈА	46,1	44,1	36,5	35,1

ПОДАЦИ О СТОПИ ФЕРТИЛИТЕТА				
	1950	1960	1970	1975
ЈУГОСЛАВИЈА	111,7	91,9	66,4	68,5
СРБИЈА	108,4	83,1	64,4	69,6
УЖА СРБИЈА	100,7	68,8	52,1	56,8
ВОЈВОДИНА	90,9	68,7	47,5	43,7
КОСОВО И МЕТОХИЈА	214,4	200,5	165	157,2

СЛ. 55 И 56. СТОПА НАТАЛИТЕТА И ФЕРТИЛИТЕТА У ПРОМЕНАМА

структури и нижој ефикасности инвестиција (усмерене су на сировинске и енергетске гране које траже велика улагања), малој продуктивности (два пута мања него у развијеним републикама), незадовољавајућој образовној структури запослених, а пре свега у вековној заосталости коју је ваљало надвладати и „кашњењу“ које се морало надокнадити. Степен аутономије Косова и Метохије унеколико је ојачан Уставом СФРЈ од 7. априла 1963. године. Јачање дезинтеграционих процеса у држави и лабављење југословенске федерације, на чему су инсистирале Хрватска и Словенија, имали су подршку албанских кадрова с Косова и Метохије. Обрачун са Александром Ранковићем 1966. „отворио“ је простор за убрзану политичку еманципацију албанског становништва, али и за све већи притисак на Србе. Демонстрација Удбе је такође омогућила ширење албанског национализма. Отпочели су разговори о промени уставно-правног и политичког положаја југословенских република и покрајина. Политички врх Косова и Метохије пригрлио је тезу да и народности (националне мањине) имају право на самоопредељење. Разговори с Титом и Кардељем из 1967. године значили су „зелено светло“ за отпочињање процеса током којег је Покрајина „у правима и дужностима“ изједначена с републикама. У том поступку руководство Србије је заобилажено. Указивање појединих српских комуниста (Д. Ђосић, Ј. Марјановић) на погубне последице партијске националне политике на Косову и Метохији и угроженост српског народа у Покрајини означавано је као национализам и кажњавано. Постојећу аутономију албански кадрови сматрали су „крњом“ и „хибридном“ и зато су тражили промене. Оно за шта су се прикривено

залагали политичари отворено су на улицама косовскометохијских градова 1968. године тражиле масе демонстраната. Захтевано је да Косово буде проглашено републиком „албанске народности“, да „албанска народност“ добије статус „конститутивног народа“ који има право на самоопредељење, затим да Косово уместо статута добије устав и да адекватно буде решено питање албанске заставе. Демонстрације су легализовале и учврстиле политику која је у оквиру партијских и државних структура вођена на релацији Покрајина – савезни врх. На делу је био сепаратизам исти као онај изречен у *Бујанској резолуцији*.³⁵

Оно што су захтевали демонстранти, чији су улични протести брутално сузбијани, уз употребу силе и кажњавање омладине, легализовано је почев од 1968. године путем уставних амандмана и доношењем Устава из 1974. године. Аутономна Покрајина Косово и Метохија, подједнако као и Војводина, добила је статус конститутивног елемента југословенског федерализма. У заједничким пословима федерације покрајине су биле изједначене с републикама. Стекле су значајна обележја државности. Све је то рушило статус Србије, која је изгубила одговарајуће прерогативе над сопственим покрајинама, и парализовало њено функционисање. Србија више није могла да доноси „потпуне“ законе, оне који би се примењивали на целокупној територији Републике,

³⁵ *Четирнаестна седница ЦК Србије*, 100–116, 304–315; Ђосић, *Сиварно и мојуће*, 54–70; Петрановић, *Зечевић*, *Југословенски федерализам*, 384–401; Рајовић, *Аутономија Косова*, 288–297; Гаталовић, *Косово и Метохија*; Секулић (З.), *Пад и ћушање*; Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 173–175.

Сл. 57. Призрен у доба СФРЈ

нити да утиче на спровођење донетих закона. Република је изгубила надлежности над управним и судским поступцима у Покрајини.³⁶

Све је то погодовало ширењу сепаратистичког покрета, посебно међу омладином која је била без посла и перспективе, гетоизирана вољом локалних албанских политичара, кажњавана од власти,

³⁶ Петрановић, Зечевић, *Југословенски федерализам*, 408–429; Мирић, *Систем и криза*, 14–32; Рајовић, *Уставно-правни и политички развој*, 732–733; исти, *Аутономија Косова*, 492–509; Самарџић и др., *Српско питање*, 117–130 (М. Јовичић); Чавошки, *Револуционарни макијавелизам*, 320–332; Богдановић, *Књија о Косову*, 241–242; Димитријевић, *Сукоби око Устјава*, 447–471.

опседнута идејом о Великој Албанији. На Косову и Метохији почело је обликовање алтернативне албанске државе. Томе су од 1975. до 1980. године допринели и бројни професори из Албаније (237) који су држали наставу на Универзитету у Приштини и у другим школама у Покрајини, истраживачи (183) који су се усавршавали у Албанији, чињеница да је преко 20% уџбеника, посебно из хуманистичких наука, било увезено из Албаније.

Покушаји југословенске државе и Србије да расподелом средстава из фондова федерације убрзају економски развој (до 1970. око 30% свих средстава иде Косову и Метохији, 1980. око 43%, 1985. око 45%) нису дали очекивани резултат. Динамичан развој доживео је образовни систем на свим нивоима, али све наведено није значило да је Покрајина задовољна својим положајем у Србији и Југославији. Видно побољшање политичког, економског и културног положаја није умањило „кашњење“ за другим деловима југословенске државе нити отклонило заводљиву моћ великоалбанске идеје.

Покушаји Србије да редефинише свој положај у Југославији после 1974. године нису давали резултате. То није било могуће за живота Јосипа Броза Тита. О овоме су сведочила настојања из марта 1977. да уставни положај Србије буде промењен (тзв. *Плава књија*). Током осамдесетих година руководства Хрватске и Словеније противила су се свакој иницијативи да Србија постане равноправна с другим републикама. Покушаји партијског и државног врха да дође до промене уставно-правног положаја Републике јануара 1982, септембра 1984. и јула 1985. остали су без успеха. *Ајел за заштитиу српској живља и његових светиња на Косову и Метохији*, који је државном и републичком врху априла 1982. упутио Свети архијерејски синод СПЦ, такође није изазвао реакцију власти и јавности. Петиција 2.016 грађана Косова и Метохије, која је сачињена крајем 1985. године и у којој је изнето петнаест конкретних захтева, није темељно разматрана. Без озбиљног одговора и реакције прошло је и писмо 215 српских интелектуалаца упућено Скупштини СФРЈ и Скупштини Србије почетком 1986. Незадовољство је акумулирано. Део народа почео је да схвата догађаје на Косову и Метохији као „етничку претњу“. У том тренутку готово 700 насеља на Косову и Метохији било је етнички чисто. Простор за решавање „косовског питања“ мирним путем све је више сужаван. Страх од

Становништво Косова и Метохије					
Националност	1948	1953	1961	1971	1981
Албанци	498.244	524.559	646.168	916.168	1.226.736
Срби	171.911	189.869	227.016	228.246	209.497
Црногорци	28.050	31.343	37.588	31.555	27.028
Турци	1.315	34.343	25.764	12.244	12.513
Муслимани	9.679	6.241	8.026	26.357	58.562
Роми	11.230	11.904	3.202	14.593	34.126
Остали	7.393	9.642	15.787	14.512	15.978
УКУПНО	727.820	808.141	963.988	1.243.693	1.584.440

Сл. 58. Статистички подаци о становништву Косова и Метохије у социјалистичкој Југославији

распада Југославије и брз развој догађаја порађали су утопију о српској држави. О томе су почели да говоре нови национални програми, који су имали све мање заједничког с политиком СКЈ. Упоредо с тим текао је процес политичког, економског и културног „затварања“ Косова и Метохије и њиховог „измештања“ из оквира Југославије и Србије. Безличан језик којим је проговарала комунистичка бирократија скривао је суштину проблема што се морао хитно решавати. Криза је добијала више жарашта.³⁷

У таквим околностима дошло је до посете Слободана Милошевића Косову Пољу 24. априла 1987. године. Тада је „отворено“ српско питање. То се догодило независно од самог Милошевића, кога је затекло као партијског функционера и у једној га ноћи преобразило у „вођу народа“. Веза са широким масама и енергијом која је одатле стизала успостављена је ван устаљених институција. Ту енергију, показаће се, Милошевић није могао да контролише. Он, по свему судећи, никада и није разумео демократску природу „српског питања“. Поразу „реформских снага“ унутар КП Србије допринела је наклоност коју је Милошевић задобио код дела војног врха, међу провинцијским партијским функционерима, елементима старог режима, чуварима мита о Титу, присталицама

„антибирократске револуције“, кадровима који су заговарали „чвршћи курс“ у решавању проблема и другим. Они су омогућили „партијски пуч“ који је Милошевића довео на власт у партији, а затим и у држави. Уз притисак на институције, доношењем уставних амандмана Србија је марта 1989. повратила суверенитет и државност на целој територији. Тако се макар чинило! Све су то пратиле демонстрације, као и отпор Албанаца. То је био тренутак у којем је паралелна држава Албанаца добила своје дефинитивне контуре. Одржани су тајни избори, на којима је победио Демократски савез Косова, проглашена је „Република Косово“, за председника те „републике“ изабран је Ибрахим Ругова, „косовско питање“ је интернационализовано, почела је потрага за новим кредитором великоалбанске идеје, напуштен је концепт „марксизма-лењинизма“, а албански покрет је своју сепаратистичку природу и све израженију терористичку активност заоденуо „демократским“ плаштом. За остваривање тог старог великоалбанског пројекта додатно је искоришћена конфронтација Србије с „међународном заједницом“. Убеђење српског руководства да ће се проблем Косова и Метохије, тих саставних делова Републике Србије, решавати као „унутрашњи проблем“, без мешања са стране, обесмишљено је потоњим следом догађаја.³⁸

³⁷ Петрановић, Зечевић, *Југословенски федерализам*, 580–585, 618–628, 635–665, 696–718; Рајовић, *Аутономија Косова*, 510–533; Димић, *Србија у Југославији*, 442–454; Ђаковић, *Сукоби на Косову*, 271–288.

³⁸ Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија*, 183–305; Терзић, *Стиара Србија*, 321–354; Димић, *Србија у Југославији*, 454–456.

Сл. 59. Бомбардовање СР Југославије 1999. године

Сл. 60. Колона српских избеглица протераних с Косова и Метохије 1999. године

Марта 1998. „косовско питање“ је из политичког прерасло у оружани сукоб. Без значајнијег упоришта у међународној заједници, Србија није успела да дипломатским путем одбрани своје интересе на Косову и Метохији. Албанске политичке елите које су уградиле своје интересе у глобалне концепције сила што су из Хладног рата изашле као победнице биле су на дипломатском плану много успешније. Покушаји неутралисања албанских терористичких група на простору Дренице резултирали су масовним оружаним сукобом. Тиме је почео рат за Косово и Метохију, у који је, поред Срба и Албанаца, од првог тренутка био укључен и спољни фактор. Његова улога није била само важна већ одлучујућа. Косовска криза је задобила међународни карактер, што је најнепосредније одредило њен исход. Ваздушни удари НАТО-а на Србију 1999. године, синхронизоване акције ОВК, пропаганда која је сатанизовала Србе и одузимала легитимитет српској држави да се брани, јавна и тајна дипломатија што је наметала решења водили су поразу Србије и њеном удаљавању од идеала којима је два века тежила. Бројка од око 250.000 протераних Срба и другог неалбанског становништва упечатљив је податак о размерама пораза.³⁹

Део међународне заједнице, предвођен Сједињеним Америчким Државама, омогућио је Косову да 17. фебруара 2008. године једнострано прогласи

независност. На тај начин учињен је важан корак ка конституисању Велике Албаније.

Имали су Косово и Метохија кроз векове и још имају вишеслојно значење и значај у српској историји, култном сећању и народном бићу. То је потпуно разумљиво. Реч је о простору који памти сва велика искушења српске прошлости и у који су уписана сва српска времена, па и ово садашње. Зна та земља за велико доба успона, ширења, правног и духовног утемељивања српске средњовековне државе, као и за њено нестајање у дугом „рвању“ с Турцима. Памти она векове безнадежности, у којима је српском народу брисано име, у којима су му одузимани сећање и традиција, наметана му туђа вера, сатирани племство и друштвена елита, спровођени однарођивање и културно потирање. Сведок је епохе обележене терором, сеобама и пражњењем животних простора, запустелашћу огњишта која осваја шума, зракастим продором албанског становништва у некада доминантно српска подручја. Чува она сећање на деценије у којима се опстајало уз ослон на православну веру и побожност, богато културно наслеђе и историјска предања, уврежене норме патријархалног живота и друштвеног понашања, *косовски мий* и сан о светлом дану ослобођења. Није заборавила та земља ни године испуњене сталном борбом, дунама, устанцима, српским ослободилачким ратовима и револуцијама, победама и поразима,

³⁹ Димић, *Србија у Југославији*, нав. место.

Сл. 61. Богослужење у манастиру Девичу, који су албански националисти демолирали и спалили 2004. године

потонућима и узлетима, пустошењима и обновом, поделама и преображајима, националним презиром и геноцидом, идеолошким притисцима, запостављањем, сталном неизвесношћу, егзодусом.

Дешавало се да су неповољне историјске прилике и замамне идеологије накратко потискивале Косово и Метохију из свести српскога народа, чинећи их насилно „заборављеном“ земљом. Из те свести, међутим, они нису могли трајно ишчезнути управо зато што су били древно државно и духовно средиште Србије, једна од колевки српске културе, уметности и традиције, трајна окосница епске

вертикале у националној историји, темељ идентитета Срба и њихове самосвести да су историјски народ. Није то могуће ни данас, у новом геополитичком и административно-управном поретку који креирају глобални центри моћи, када се име древне српске земље девастира и своди само на реч Косово како би се сузили српски историјски и национални видици. Није то могуће иако су из те своје древне земље Срби већ три столећа немилосрдно протеривани да би из ње заувек нестали, а њихова необично вредна културна баштина уништана је или јој је идентитет прикриван и кривотворен како би се затрла успомена на то да су у њој икада постојали.

Сл. 62. Италијански војници из постаје која чува манастир Дечане

Поред свих цивилизацијских и етничко-демографских промена, Косово и Метохија сачували су ипак обележја православног историјског и цивилизацијског простора, иако увелико прожетог оријенталним утицајима. Због тога они нису само „отворена“ политичка тема, већ су и културолошка и историографска тема чији значај умногоме надилази постојећа знања, а неретко и жељу за сазнавањем. „Незаинтересованост“ одговара онима који би желели да се прошлост тог простора полако потисне у заборав и постепено медијски „преправи“. Српском народу, наравно, то није нимало у интересу. Њему

је насушно потребно рационално и поуздано знање о прошлости Косова и Метохије. Због тога мора учинити све што може да глас историчара научника не буде „угушен“ вољом политичких центара моћи, спремних да некритички мењају историографску слику прошлости, спроводе ненаучну ревизију историје, кривотворе чињенице. Не сме посустајати у настојању да истину и научно у креирању свести савременика супротставља ненаучном. Томе, уосталом, треба да послуже и текстови посвећени значају и судбини српског споменичког наслеђа на Косову и Метохији у овој књизи.

